

Х. : Одиссей, 2001. - С. 226-229

8. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. - Х. : Консум, 1999. - 480 с.

9. Туманов Г. А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка / Г. А. Туманов. - М. : Юрид. лит., 1972. - 232 с.

10. Салтвевский М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтвевський. - К. : Кондор, 2005. - 588 с

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe

УДК 343.8

Охман О. В., здобувач кафедри кримінології та кримінально виконавчого права НАВС

Про деякі особливості застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї в Україні

В статті здійснений аналіз правових засад та практики реалізації у кримінально-виконавчій діяльності України заходів безпеки (фізичної сили, спеціальних засобів та зброї) до осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах та кримінально-виконавчих установах закритого типу, а також запропоновані науково обгрунтовані заходи щодо вирішення існуючих у цій сфері проблем

Ключові слова: безпеки; фізична сила; спеціальні засоби; зброя; правові підстави; ув'язнений під варту; засуджений до позбавлення волі; виправна колонія; Персонал Державної кримінально-виконавчої служби України

В статье осуществлен анализ правовых оснований и реализации в уголовно-исполнительной деятельности Украины мер безопасности (физической силы, специальных средств и оружия) к лицам, которые содержатся в следственных изоляторах и уголовно-исполнительных учреждениях закрытого типа, а также предложены научно обоснованные мероприятия, направленные на решение существующих в этой области проблем

Ключевые слова: меры безопасности; физическая сила; специальные средства; оружие; правовые основания; заключенный под стражу; осужденный к лишению свободы; исправительная колония; персонал Государственной уголовно-исполнительной службы Украины

In the article analyzes the legal principles and practices in the implementation of penal activities Ukraine safeguards (physical force, special means and weapons) to persons who are held in detention centers and penal institutions of the closed type, and proposed evidence-based to address existing problems in this area

Keywords: security; physical strength; special tools; weapons; legal basis; taken into custody; sentenced to imprisonment; penal colony; Penal Service of Ukraine

Постановка проблеми. Останні події в Україні (застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї до активістів Майдану в м. Києві у листопаді 2013 – лютому 2014р.р.) активізували зазначену теоретико-прикладну проблему й у кримінально-виконавчій діяльності, а саме: практика застосування заходів безпеки до ув'язнених під варту в слідчих ізоляторах (далі - СІЗО) та кримінально-виконавчих установах (КВУ) закритого типу (до таких, згідно вимог ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)

Україні, відносяться виправні та виховні колонії) [1], показує, що нерідко персонал Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України зловживає цим правом, а, подекуди, й перевищує свої повноваження при цьому, що в кінцевому результаті приводить до суттєвого порушення прав і законних інтересів як осіб, які тримаються в СІЗО, так і засуджених, що відбувають покарання у виді позбавлення волі [2].

Як встановлено у ході даного дослідження, однією з детермінант, що обумовлює такий стан справ, є неналежне правове забезпечення даного виду кримінально-виконавчої діяльності в Україні, а також недостатня роль науковців у роз'ясненні особливостей правових підстав застосування до ув'язнених під варту та засуджених до позбавлення волі заходів безпеки, у тому числі шляхом детального викладення зазначеного питання, у першу чергу, в підручниках, навчальних посібниках і Науково-практичних коментарях до КВК України та в інших доктринальних джерелах, що й стало вирішальним при виборі теми даної наукової розробки та визначенні її мети і задач.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показано, що як у радянську добу (до 1991 р.), так і в сьогоденні означеною проблематикою вчені у більшій мірі займаються у межах закритих (конфіденційних) досліджень, що, без сумніву, теж негативно впливало на стан кримінально-виконавчої діяльності в Україні, позаяк їх результати доступними були лише для обмеженого кола фахівців (тільки для осіб, що мають відповідний доступ до державної таємниці) та, у свою чергу, не могли бути предметом наукових дискусій для широкого загалу як спеціалістів у сфері виконання покарань, так і практиків і громадськості.

Поряд з цим, варто зауважити, що окремі аспекти даної тематики досліджувались у працях науковців кримінально-виконавчого профілю, а саме: В.А. Бадири, Є.Ю. Бараша, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, О.М. Джужи, С.В. Денисова, Т.А. Денисової, В. М. Дрьоміна, А. В. Кирилюка, В.О. Корчинського, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, В. А. Меркулової, А.Х. Степанюка, В.М. Трубникова, І.С. Яковець, С.Я. Фаренюка та ін..

Проте кількість таких наукових розробок є мізерною, у той самий час, коли теоретико-прикладні проблеми у зазначеній сфері є очевидними та вкрай актуальними з огляду необхідності удосконалення як правових засад, так і в цілому правового механізму застосування до осіб, які тримаються в СІЗО та у виправних і виховних колоніях, заходів безпеки (фізичної сили, спеціальних засобів і зброї).

Виклад основних положень. Як зазначено в ч. 1 ст. 106 КВК України «Підстави застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї», до осіб, позбавлених волі, якщо вони чинять фізичний опір персоналу колонії, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях, захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також запобігання заподіянням цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та зброя [1]. При цьому особливості застосування зазначених засобів до засуджених визначені в розділі XII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП) [3].

Виходячи з того, що назва ст. 106 КВК є більш вужчою, ніж її диспозиція (елементу норми права, що вказує на правило поведінки, якому має відповідати поведінка об'єкта) [4, с. 166], слід визнати, що назва статті, що регулювала зазначені питання у Виправно-трудоному кодексі (ВТК) України (ст. 81 «Застосування заходів безпеки до осіб, позбавлених волі») [5], була більш вдалою, позаяк включала у перелік цих заходів всі, без винятку, спецзасоби, включаючи гамівну сорочку, у той самий час, коли в ст. 106 КВК мова ведеться окремо про спецзасоби та гамівну сорочку.

Такий висновок, крім того, витікає із змісту соціально-правової природи та призначення у ході застосування до засуджених у виправних і виховних колоніях України заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, які, як зауважили ряд науковців (А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець), у свою чергу, виступають й засобами забезпечення режиму в даних установах виконання покарань (УВП) [6, с. 410].

Поряд з цим, варто зауважити, що визначення на рівні закону підстав застосування заходів безпеки до осіб, позбавлених волі, є важливим кроком законодавця у створенні реальних правових механізмів і гарантій реалізації конституційних прав засуджених на особисту безпеку і недоторканність (ст. 3 Конституції України) [7], а також кримінально-виконавчих засад діяльності персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України з цих питань [8, с. 314-316].

Як з цього приводу зазначено в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року №9 «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя», права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів і спрямовують діяльність органів законодавчої та виконавчої влади органів місцевого самоврядування і забезпечується захистом правосуддя [9, с. 136].

Як свідчить практика, персонал ДКВС України, як правило застосовує фізичну силу, спеціальні засоби і зброю на території виправних і виховних колоній, сусідніх з ними території, на яких розташовані режимні об'єкти, а також на об'єктах, які охороняються [10]. При цьому, як встановили А.Х. Степанюк та І.С. Яковець, персонал цих УВП в обов'язковому порядку має проходити спеціальні підготовку та періодичну перевірку на придатність до дій в умовах, пов'язаних із застосуванням зазначених у законі заходів безпеки до засуджених, позбавлених волі [11, с. 354].

Згідно даних Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України, структура застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, має наступний вигляд:

- всього за рік має місце 1030 таких випадків;
- застосування наручників – 567 випадків або 55,05% від загальної кількості застосованих до засуджених заходів безпеки;
- застосування кийків гумових – 311 випадків або 30,19% у загальній структурі застосованих заходів безпеки;
- застосування фізичної сили – 116 випадків або 11,26% від загальної кількості застосованих засобів безпеки;
- застосування засобів дратівливої дії – 26 випадків або 2,53% у структурі застосованих заходів безпеки;
- застосування гамівної сорочки – 10 випадків (0,97%) [12, с. 36-37].

При цьому заходи фізичного впливу та спеціальні засоби щорічно, у середньому, застосовується до 1 тис. засуджених до позбавлення волі або до восьми осіб у розрахунку на 1 тис. засуджених, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях України (більше 130 тис. осіб) [12, с.38].

Як показало вивчення архівних даних ДПтС України, основна причина застосування визначених у ст. 106 КВК заходів безпеки пов'язана із вчиненням засудженими до позбавлення волі фізичного опору, а також у зв'язку зі спробою останніх здійснити членушкодження чи самогубства. Так, у 90,6% випадків (282 особи) гумові кийки застосовувались при вчиненні засуджених фізичного опору та у 4,8% (15 осіб) – при спробі членушкодження чи самогубства засудженого.

Ці ж причини є вирішальними й при застосуванні інших спеціальних засобів, а саме:

- а) наручників – 59% або 335 випадків вчинення фізичного опору засуджених та 30,3% (172 випадки) - спробою членушкодження чи самогубства останніх;
- б) гамівна сорочка – 80% (8 випадків) при фізичному опорі та 20% (2 випадки) – спробі членушкодження (самогубства);
- в) засоби дратівливої дії – 92,3% (24 випадки) при фізичному опорі та 2,4% (2 випадки) – спробі членушкодження (самогубства); ін. [12, с.36-37].

В науці під фізичним опором персоналу колонії розуміють активну протидію засудженими здійсненню покладених на персонал ДКВС України обов'язків із забезпечення порядку відбування покарання, насамперед дотримання засудженими дисципліни і встановлених для них правил поведінки [13, с. 590]. При цьому, як це витікає із змісту п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року №1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону», персонал ДКВС України не підлягає кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконання службових обов'язків по запобіганню суспільно-небезпечним посяганням і затриманню правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця [14, с. 170].

Відповідно до вимог п. 5 цієї ж постанови, щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж такого затримання, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалась, та обставин, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини [15, с. 170].

Судова практика йде по шляху, який перевищенням влади або службових повноважень визнає:

- а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства;
- б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, або з особливого дозволу, або з додержанням особливого порядку, - за відсутності цих умов;
- в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально;
- г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти (п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року №15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень») [15, с. 255].

Вивчення практики діяльності персоналу ДКВС України, зокрема у період з 2005 по 2010 р.р., показало, що практично щорічно зазначена категорія осіб притягалась до кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбачено ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень», у тому числі за неправильне застосування фізичної сили та спеціальних засобів до засуджених, позбавлених волі, а саме: у 2005 р. мав місце один такий випадок; у 2006 р. – 1 випадок; 2007 р. – таких злочинів зареєстровано не було; 2008 р. – 2 випадки; 2009 р. – 1 випадок; 2010 р. – 3 випадки [16, с. 52-55]. Суттєво не змінились ці показники і у 2011-2013 р.р. [10].

Як встановлено у ході даного дослідження, однією з обставин, що сприяє вчиненню зазначених вище злочинів і правопорушень персоналом ДКВС України, є неналежне інформаційне, методичне та навчально-прикладне забезпечення питань, пов'язаних із застосуванням заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї щодо засуд-

жених у виправних і виховних колоніях.

Показовими у цьому контексті є ПБВ УВП, які, в основному, відобразили положення ст. 106 КВК, не давши зрозумілих роз'яснень по суті підстав, порядку та умов і меж застосування визначених у законі заходів безпеки [3]. Зокрема, у п. 59 цих Правил «Застосування фізичної сили і спеціальних засобів» відмінними від норм закону є лише декілька речень, а саме: в абзаці 3 п. 59 мова ведеться про те, що попередження може бути здійснено голосом, при значній відстані або зверненні до великої групи людей — через гучномовні установи, підсилювачі мови, і про те, що в кожному випадку бажано це робити рідною мовою осіб, проти яких ці засоби будуть застосовуватися.

У п. 60 ПБВ УВП «Порядок і підстави застосування наручників» автори Правил, вживши словосполучення «учинення фізичного опору», так і не роз'яснили його змісту, хоча і в навчальних посібниках, монографіях тощо [13], і в постановах Пленуму Верховного Суду України його тлумачення здійснено.

Висновок. Таким чином, варто визнати, що досі як на доктринальному, так і на нормативно-правовому рівнях не здійснено належного забезпечення та гарантованої діяльності персоналу ДКВС України з питань, пов'язаних із застосуванням до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, що приводить до суттєвого порушення прав і законних інтересів засуджених, а також не дозволяє зруйнувати детермінанти злочинів і правопорушень, які вчиняються персоналом виправних і виховних колоній.

Саме тому, а також виходячи з міжнародних зобов'язань України і рішень Європейського суду з прав людини [17], слід у найкоротші строки вирішити дане теоретико-прикладне складне та надзвичайно актуальне для України завдання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: прийнятий 11 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. - №3-4. — Ст. 21.
2. Дані Генеральної прокуратури України за 2013 рік // <http://www.gp.gov.ua>.
3. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 25 грудня 2003 року №275 // Офіційний вісник України. — 2004. - №52 (Ч. 2). — Ст. 2838.
4. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. — Х.: Право, 2014. — 368 с.
5. Про затвердження Виправно-трудового кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 23 грудня 1970 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1971. - №1. — Ст. 6.
6. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України: навч. посібник / За ред. проф. А.Х. Степанюка. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 624 с.
7. Конституція України: зі змінами. — Х.: Право, 2012. — 64 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський [та ін.]; за заг. ред. А.Х. Степанюка. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 496 с.
9. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року №9 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, А.Д. Удалова. — К.: Паливода А.В., 2011. — с. 136-141.
10. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2013 році: Інформ. Бюлетень. — К.: ДПтС України, 2013. — Кн.1. — 63 с.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / Степанюк А.Х., Яковець І.С.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2005. — 560 с.

12. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році: Інформ. бюлетень. — К.: ДПТС України, 2011. — Кн. 1. — 56 с.

13. Кримінально-виконавче право України: Підручник / О.М. Джужа, І.Г. Богатирьов, О.Г. Колб, В.В.Василевич та ін.; за заг. ред.. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужа. — К.: Атіка, 2010. — 752 с.

14. Про судову практику у справах про необхідну оборону: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року №1 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, А.Д. Удалова. — К.: Паливода А.В., 2011. — с. 169-171.

15. Про Судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року №15 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, А.Д. Удалова. — К.: Паливода А.В., 2011. — с. 254-258.

16. Кримінологічні та оперативно-розшукові засади запобігання злочинам і правопорушенням, що вчиняються персоналом виправних колоній: [монографія] / В.В. Коваленко, О.М. Джужа, О.Г. Колб та ін.; за заг. ред.. докт. юрид. наук, проф.. В.В. Коваленка. — К.: Атіка — Н, 2011. — 368 с.

17. Огляд рішень Європейського союзу з прав людини. — Донецьк: Донецький матеріал, 2011. — 55 с.

УДК 343.8

Конопельський В. Я., к.політ.н., доцент,
начальник кафедри кримінального
права та кримінології ОдДУВС

Роль та місце диференціації та індивідуалізації у правовому механізмі прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі

В статті здійснений аналіз змісту такого принципу кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, як диференціація та індивідуалізація покарань, а також визначена його соціально-правова природа, роль і місце у правовому механізмі прогресивної системи виконання кримінальних покарань в Україні.

Ключові слова: диференціація; індивідуалізація; виконання покарання; позбавлення волі; установа виконання покарань; засуджений; персонал Державної кримінально-виконавчої служби України.

В статье осуществлен анализ содержания такого принципа уголовно-исполнительного законодательства, исполнения и отбывания наказания, как дифференциация и индивидуализация наказаний, а также определена его социально-правовая природа, роль и место в правовом механизме прогрессивной системы исполнения уголовных наказаний в Украине.

Ключевые слова: дифференциация; индивидуализация; исполнение наказания; лишение свободы; учреждение по исполнению наказаний; осужденный; персонал Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

The paper made analysis of the content of the principle of penal law and penal execution as differentiation and individualization of punishment, and determined its Socio-legal nature, place and role in the mechanism of execution of criminal penalties in Ukraine.

Keywords: differentiation, personalization, performance penalties, imprisonment, penal institutions, condemned the staff of the State Penitentiary Service of Ukraine.